

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Мущинська Наталя Юріївна

УДК 332.12:343.37

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і
регіональна економіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківській національній академії міського господарства Міністерства освіти і науки України (м. Харків)

Науковий керівник

- доктор економічних наук, професор
Ковальов Євген Володимирович, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри економічної безпеки

Офіційні опоненти:

- доктор економічних наук, професор
Клебанова Тамара Семенівна, Харківський національний економічний університет, завідувач кафедри економічної кібернетики

- кандидат економічних наук, доцент
Головченко Олена Миколаївна, Одеський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри філософії та соціальних дисциплін

Захист відбудеться «30» квітня 2008 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.089.01 Харківської національної академії міського господарства за адресою: 61002, м. Харків, вул. Революції, 12, конференц-зал № 1.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківської національної академії міського господарства за адресою: 61002, м. Харків, вул. Революції, 12.

Автореферат розісланий « 27 » березня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.В.Момот

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Серед причин, що заважають розбудові України як сучасної європейської країни з розвинутою економікою, виділяється проблема існування тіньового сектора, що значною мірою стримує соціально-економічний розвиток країни і її регіонів, впливає на політику і на міжнародний авторитет України. У зв'язку з цим при визначенні пріоритетів економічного розвитку актуальним є розгляд питання зниження рівня тінізації економіки, що вимагає поєднання загальних підходів детінізації із врахуванням регіональних особливостей.

У науковій літературі вирішенню питань тінізації економіки присвячено багато праць відомих зарубіжних вчених, таких як С.Барсукова, С.Вудраф, М.Голованов, К. Гретчман, Г.Гроссман, Р.Дел'Анно, С.Джонсон, Д.Енсте, С.Єчмаков, Т.Корягіна, Д.Кауфман, Дж. МакМіллан, М.Ніколаєва, О.Осипенко, В. Перекислов, Б.Рябушкін, В.Селєзньов, Е. де Сото, В.Танзі, Дж. Томас, К.Улибін, В. Фадєєв, Е.Фейг, Р.Фельдбругге, Е.Чурилова, А.Шевяков, Ф.Шнайдер. Фундаментальні дослідження, спрямовані на розгляд сутності тіньової економіки, її структури, методів її оцінки містяться в роботах вітчизняних вчених А.Базилюка, В.Бородюка, З.Варналія, Т.Вахненко, В.Гончарової, Г.Задорожного, Т.Кваши, С.Коваленка, І.Мазур, В.Мандибури, І.Мельоти, А.Мокія, Л.Мусіної, В.Передборського, В.Поповича, Ю.Прилипка, Т.Приходька, О.Турчинова.

Дослідники єдині в тому, що тіньова економіка - явище складне, багатогранне. Для виявлення причин її виникнення та розробки заходів протидії доцільно розглядати тіньові процеси не тільки на державному, але й на регіональному рівні. Про особливості підходів до дослідження процесів тінізації в регіональній економічній системі йдеться у роботах О.Балко, Н.Бурової, Н.Вавдіюк, З.Герасимчук, О.Головченко, І.Єлісеєвої, П.Іващенко, Т.Клебанової, Є.Ковальова, О.Мельникової, С.Лондара, А.Татаркіна, І.Черв'якова, В.Яковлева.

Водночас в наукових працях багато питань, пов'язаних із оцінкою рівня тінізації економіки регіону, визначенням регіональних особливостей і формуванням стратегічних напрямків зниження рівня тінізації економіки залишаються невирішеними, що зумовлює необхідність подальших поглиблених досліджень. Зважаючи на те, що тіньовий сектор є вагомою складовою сучасного суспільного господарства України, відсутність диференціації регіонів за ознакою тінізації спрощує загальну оцінку регіональних систем. Актуальним сьогодні є питання надання окремим регіонам статусу депресивних, що без урахування тіньового аспекту розвитку економіки регіону знижує точність оцінок. Урахування рівня тінізації при розробці програм регіонального розвитку значно підвищить ефективність заходів, що впроваджуються у цьому напрямку.

Розробка і впровадження заходів, спрямованих на зниження рівня тінізації економіки, передбачає диференційний підхід до регіонів України, що вимагає комплексної системи оцінки і прогнозування рівня тінізації економіки по кожному окремому регіону або, принаймні, по групі регіонів зі схожими параметрами й темпами розвитку процесів тінізації.

На сьогодні в Україні точність оцінок рівня тінізації економіки Держкомстатом України не безсумнівна, що впливає на адекватність подання статистичної інформації. Робота з оцінки рівня тінізації на загальнодержавному рівні розпочата, але дані по регіонах відсутні. Це знижує точність та оперативність прийняття управлінських рішень при плануванні регіонального розвитку. Тому виникає необхідність пошуку нових аналітичних підходів до оцінки обсягів тінізації економіки на рівні регіону як в суспільному виробництві в цілому, так і в окремих видах економічної діяльності.

Таким чином, необхідність подальшого дослідження регіонального аспекту проблеми тінізації економіки й пошуку шляхів зниження рівня тінізації обумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження, визначає його ціль, завдання та зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація виконана відповідно до планів наукових досліджень кафедри управління проектами в міському господарстві і будівництві Харківської національної академії міського господарства, що здійснюються за темою „Сучасні технології управління міським і регіональним розвитком” (№ держреєстрації 0107U000251). Окремі напрямки дослідження виконувались відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України №755, 2004 р. „Пріоритетні напрямки наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ, на період 2004-2009 рр. (п.2.5. Аналіз і розроблення заходів по боротьбі із злочинністю у сфері економіки)” і „Головних напрямків наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001-2005 рр. (п.6.2. Аналіз і розробка заходів по боротьбі із злочинністю у сфері економіки)”, схвалених Вченою радою Національного університету внутрішніх справ 23.03.2001р., протокол №3.

Метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретико-методичних основ оцінки рівня тінізації економіки регіону й розробка науково обґрунтованого комплексного підходу до процесу детінізації економіки на регіональному рівні.

У дисертаційному дослідженні вирішено такі завдання:

- уточнено понятійний апарат, що використовується у фаховій науковій літературі при дослідженні проблеми тінізації та регіонального розвитку;
- обґрунтовано вибір методів оцінки обсягів тіньової економіки в регіоні на основі даних офіційної статистики;

- здійснено класифікацію регіонів України за ознакою закономірності прояву рівня тінізації економіки;
- визначено закономірності зміни масштабів тіньової економіки по окремих регіонах України;
- розроблено модель оцінки потенційного обсягу податкових надходжень від легалізації тіньової економіки;
- розроблено методичні рекомендації для оцінки рівня тінізації за окремими видами економічної діяльності в регіоні;
- зроблено прогноз зміни рівня тінізації економіки в регіонах;
- підготовлено пропозиції щодо організаційно-економічних заходів зниження рівня тінізації в економіці регіону.

Об’єктом дослідження є процес формування та розвитку тіньового сектора економіки на регіональному рівні.

Предметом дослідження є організаційно-економічні аспекти детінізації економіки на регіональному рівні.

Методи дослідження базуються на фундаментальних положеннях економічної науки.

У дослідженні використано методи *порівняльного аналізу, систематизації і синтезу* при уточненні категорій (тіньова економіка, неформальна економіка, регіон), основних наукових концепцій та способів вимірювання рівня тінізації на загальнодержавному й регіональному рівні і процедури розкладу такого явища, як тінізація економіки на складові (сутність, причини, наслідки, способи подолання); *системного аналізу* законодавчих актів і указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України з питань детінізації національної економіки. У дисертації широко задіяні *методи математичної статистики* для вирішення завдання багатофакторного регресійного аналізу впливу коефіцієнтів тінізації в основних видах економічної діяльності на рівень тінізації суспільного виробництва регіону, для побудови регресійної моделі, що базується на моделюванні структурними рівняннями; *метод кластеризації* (з використанням методу *ітеративного групування k-середніх*) – для ідентифікації регіонів за рівнем тінізації (високий, середній, низький); *метод екстраполяції* для прогнозування рівня тінізації на короткотермінові періоди.

Наукова новизна полягає у здійсненні дослідження недостатньо вивчених питань, результати якого складають наукову новизну, зокрема:

удосконалено:

- порівняльну типологію регіонів, яка, на відміну від існуючих, сформована на основі запропонованої кластеризації регіонів за ознакою динаміки зміни рівня тінізації економіки, що дає можливість враховувати особливості розвитку тіньових процесів на всій території України при розробці програм детінізації національної економіки;

– елементи категоріального апарату, зокрема: трактування поняття неформальної економіки, яке, на відміну від позицій інших дослідників, вказує її спрямованість на отримання доходів від легальних або нелегальних видів господарювання в грошовому або натуральному вигляді, наголошує на неоднозначності проявів цього феномену (може бути нейтральною, позитивною або негативною по відношенню до суспільства); визначення тіньової економіки як тих видів господарської діяльності, які не заборонені законом, але виробництво в цьому секторі приховується через ненадання звітності та некоректне представлення даних;

– модель оцінки потенційної вигоди від впровадження заходів з детінізації на регіональному рівні, що, на відміну від існуючих, дає змогу оцінити обсяг недоодержаних бюджетом коштів через існування тіньових процесів за видом економічної діяльності в регіоні чи окремим видом продукції та передбачає імовірнісний підхід через невизначеність оцінок рівня тінізації економіки;

– методичні рекомендації щодо визначення рівня тінізації в регіоні у сфері торгівлі і ресторанного господарства, які, на відміну від інших, враховують дані джерел лише офіційних державних органів та базуються на моделюванні причинних зв'язків між явними та прихованими змінними;

дістали подальший розвиток:

– підходи до зниження рівня тінізації економіки шляхом розробки організаційно-економічного механізму збалансованої детінізації економічної діяльності регіонів, який передбачає, на відміну від відомих, врахування регіональних особливостей при реалізації заходів, спрямованих на підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів і країни в цілому через створення центру боротьби з неформальною економікою і вдосконалення аналітичної роботи з детінізації економіки за допомогою бази даних з функцією інформаційного пошуку;

– прогностичні оцінки стану рівня тінізації в регіонах шляхом обрання раціональної функції, яка, на відміну від традиційних підходів, найбільше відповідає тенденціям зміни динаміки рівня тінізації в досліджуваних регіонах.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертації наведено теоретичні висновки і узагальнення щодо особливостей оцінки рівня тінізації та розробки організаційно-економічних заходів з детінізації економіки на регіональному рівні. Виконані дослідження є доповненням до науково-методичної основи прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на розробку програм регіонального соціально-економічного розвитку й заходів з детінізації економіки України.

Результати дослідження впроваджено в Управлінні взаємодії з правоохоронними органами, оборонної та мобілізаційної роботи Харківської обласної державної адміністрації (акт впровадження від 07.09.2007р. №3), Відділі з питань взаємодії з органами юстиції Харківської обласної державної

адміністрації (акт впровадження від 10.09.2007р. №1/09), Головному управлінні статистики в Харківській області (акт впровадження від 12.10.2007 р. №1091/07-1), Полтавській обласній державній адміністрації (акт впровадження від 14.09.2007 р. №18-07а).

Основні положення дисертаційного дослідження використовуються при викладенні лекційних курсів “Муніципальний менеджмент” (довідка Харківської національної академії міського господарства №212 від 30.01.2008р.), „Економетрія” (довідка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна №899 від 08.10.2007р.), “Економічна безпека” (довідка Харківського національного університету внутрішніх справ №31/48 від 30.01.2008р.).

Особистий внесок здобувача. Всі наукові розробки, подані на захист, напрацьовані здобувачем особисто. Конкретний внесок здобувача в наукові роботи у співавторстві наведено у списку опублікованих праць за темою дисертації.

Апробація роботи. Основні положення дисертації доповідалися: на XXXII науково-технічній конференції викладачів, аспірантів і співробітників Харківської національної академії міського господарства (Харків, 2004), міжнародній науково-практичній конференції „Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення” (Харків, 2004), науково-практичній конференції „Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених” (Харків, 2005), всеукраїнській науково-практичній конференції „Проблеми розвитку економіки і підприємництва в Україні в контексті міжнародних інтеграційних процесів” (Тернопіль, 2005), всеукраїнській науково-практичній конференції „Сучасні моделі і методи прогнозування соціально-економічних процесів” (Київ, 2006), науково-практичній конференції „Шлях України до економічної безпеки” (Харків, 2006), міжнародній науково-практичній конференції „Стійкий розвиток міст. Сучасні технології управління міським і регіональним розвитком” (Харків, 2006), науково-практичній конференції „Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення” (Харків, 2006), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Економічний розвиток України в актуальному просторі і часі” (Харків, 2006).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження автором опубліковано 6 наукових статей у фахових виданнях, 1 стаття в науково-практичному журналі й 6 тез доповідей загальним обсягом 2,7 друк. арк., з яких особисто автору належить 2,4 друк.арк.

Структура роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Викладена на 155 сторінках, у тому числі 20 рисунків, 30 таблиць, список використаних джерел з 183 найменувань на 18 сторінках і 29 сторінок додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі розкрито сутність і стан наукової проблеми, що розглядається, обґрунтована актуальності теми, визначені об'єкт і предмет дослідження, його теоретичне й практичне значення, сформульовані цілі й завдання дослідження, розкрита наукова новизна й встановлений особистий вклад дисертанта.

У першому розділі - **«Соціально-економічні передумови формування та розвитку тіньової економіки»** - висвітлені такі загальні обставини, що визначають можливість виникнення тіньових процесів в економіці й впливають на особливості їх розвитку, а також встановлений взаємозв'язок проблем загальнодержавних і регіональних з проблемою тінізації економіки. Визначене місце тіньового сектора в системі організації соціально-економічної структури регіону. Розглянуті теоретико-методологічні засади дослідження тіньової економіки.

Виявлено, що залишаються не до кінця усунутими ряд факторів, які негативно впливають на розвиток економіки України, а саме: структурна розбалансованість промислового комплексу, нестабільність розвитку аграрного сектора, висока енергоємність ВВП, недостатня ефективність реалізації грошово-кредитної політики, диспропорції у науково-технічному розвитку та недостатній розвиток наукового потенціалу, зменшення якості життєвого рівня населення, низький рівень інвестиційної й інноваційної активності, нерациональна та неперспективна структура експорту-імпорту товарів та ін. При цьому за розрахунками Держкомстату рівень тіньової економіки в Україні становив у 2005 р. - 18,1 %.

При побудові логіки роботи вирішальне значення мав той факт, що першопричини тіньових процесів варто шукати на регіональному рівні, тобто в місці їх безпосереднього виникнення. Це дозволить більш зважено підходити до програм регіонального розвитку та на базі комплексного аналізу регіональних систем розробити заходи з детінізації економіки.

Дисертантом обґрунтована необхідність вирішення проблеми тінізації для успішної реалізації державної регіональної політики на всіх пріоритетних напрямках: економічному, соціальному, екологічному, науково-технічному та гуманітарному. Це викликано тим, що всі перелічені сфери тісно пов'язані з функціонуванням тіньового сектору на території регіону.

Розгляд наукових джерел дозволив зробити висновки щодо понятійного апарату, який використовується в дослідженні. Проаналізовані причини та наслідки існування тіньових процесів. На цій основі автором удосконалено визначення понять неформальної і тіньової економіки.

Неформальна економіка – це специфічне поле діяльності в рамках національної економіки юридичних та фізичних осіб, діяльність яких спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів господарювання в грошовому або натуральному вигляді, яку намагаються

приховати від врахування офіційними органами; в залежності від специфіки проявів та стадії економічного розвитку держави може бути нейтральною, позитивною або негативною по відношенню до суспільства. Доведено, що у визначенні неформальної економіки потрібно враховувати факт оцінки офіційними державними органами цього явища, а також для більш глибокого його розуміння наголосити на специфіці проявів неформальної економіки.

Тіньова економіка - складова або сектор неформальної економіки, до якої відносяться тільки ті види господарської діяльності, які не заборонені законом, але виробництво в цьому секторі приховується через ненадання звітності та некоректне представлення даних.

Встановлено, що суб'єктами тіньової економіки можуть бути: домогосподарства, що ведуть діяльність, спрямовану на ринкове виробництво; самозайняті особи; роботодавці та наймані працівники. Проте, всі ці категорії не є суб'єктами тіньової економіки самі по собі, а можуть стати ними при виникненні обставин, що будуть їх спонукати до тіньової діяльності.

Для досягнення сталих темпів росту соціально-економічних процесів необхідно активізувати дії усіх інституцій щодо реалізації ефективної регіональної політики в Україні. При цьому, по-перше, вирішення проблеми тінізації є необхідною умовою для успішної реалізації державної регіональної політики. По-друге, необхідність розгляду проблеми тінізації економіки обумовлена тим, що для аналізу і прогнозування регіонального розвитку, як і розвитку всієї країни, важливо отримати об'єктивну та достовірну інформацію про соціально-економічні процеси в регіонах.

Другий розділ - «Методичні підходи до визначення та аналізу рівня тінізації економіки на базі регіону» - присвячений висвітленню такої особливості на шляху до зниження рівня тінізації на регіональному рівні як вибір методу його оцінки. В розділі проведений аналіз існуючих методів оцінки, показана адаптація методу сталих взаємозв'язків на основі показника споживання електроенергії з використанням даних форми статистичної звітності „Звіт про використання палива, тепло- енергії та електроенергії” (позиція 9300), в якому рівень тінізації визначається через розрахунки енергоємності валової доданої вартості.

Запропоновано класифікувати методи оцінки неформальної економіки відповідно до оцінюваної складової цього явища: методи для обстеження економіки власних потреб (опитування, вибіркові обстеження), методи для дослідження тіньової економіки (італійський метод, метод сталих взаємозв'язків ВВП і його компонентів, методи розходжень (або методи, що використовують Систему національних рахунків(СНР)), монетарні методи), та кримінальної економіки (методи економіко-правового аналізу).

Показано, що класифікацію методів можна розробити за територіальною ознакою або за масштабністю досліджуваного явища. При цьому для оцінки тіньової економіки на регіональному рівні використовуються такі методи:

оцінка на базі СНР, експертні оцінки, метод сталих взаємозв'язків на основі споживання електроенергії, експрес-метод, метод Гутмана та метод прихованих змінних.

Встановлено, що найбільш придатним методом для виявлення динаміки зміни коефіцієнта тінізації по регіонах України виступає метод сталих взаємозв'язків, який має достатньо високу точність розрахунків та є досить привабливим у практичному використанні.

Доведено, що неврахування офіційних поправок на тіньову економіку в оцінках макропоказників знижує точність оцінок величини ВВП на 5-14%. Таким чином, для оцінки рівня тінізації економіки методом сталих взаємозв'язків, який базується на показнику споживання електроенергії, пропонується враховувати поправки офіційних статистичних агенцій. Це дозволить більш точно оцінити динаміку макроекономічних показників.

За основу для подальшого аналізу прийняті дослідження рівня тінізації за восьмирічний період по суспільному виробництву як України в цілому, так і за її регіонами (крім м. Київ та м. Севастополь), які розраховані на основі даних Держкомстату України та обласних управлінь статистики. Таким чином, оцінені 24 області, АР Крим та Україна в цілому. Для оцінки використовувався метод сталих взаємозв'язків, в якому рівень тінізації визначається через розрахунки показника енергоємності.

Порівняння і класифікація регіонів є одним з основних напрямків регіональної політики держави і базою для регулювання розвитку регіонів. Для України порівняльна типологія сьогодні є особливо актуальною. Вона дозволяє ідентифікувати ознаки та критерії визначення проблемних регіонів. В роботі використаний метод групування регіонів за ознаками подібності: вихідна сукупності регіонів розбита на три групи в залежності від ступеня прояву процесів тінізації в регіоні (рис.1).

Рис. 1. Територіальна концентрація тіньових процесів по регіонах України

Розроблена класифікація регіонів України проведена за допомогою кластерного аналізу. Ця процедура проводилась з використанням інтегрованої системи обробки даних STATISTICA методом ітеративного групування k-середніх. Групування відбулося по відношенню до загальноукраїнського рівня тінізації (високий, середній, низький). Встановлено, сьогодні практично відсутнє групування регіонів в географічному просторі за рівнем тінізації, тому для підвищення ефективності управління регіональним розвитком необхідно враховувати таку особливість тіньової економіки як неоднорідність географічного розподілу території країни.

Рівень тінізації економіки завжди супроводжується невизначеністю оцінок, тому пропонується імовірнісний підхід до розробленої автором моделі, за якою можна оцінити потенційний обсяг податкових надходжень від легалізації тіньової економіки в конкретній галузі чи за конкретним видом продукції:

$$P\left\{T \leq \Phi\left(\frac{C}{B} - 1\right)\right\} = 1 - P\left\{T \geq \Phi\left(\frac{C}{B} - 1\right)\right\}, \quad (1)$$

де P – імовірність події;

T – обсяг податкових надходжень, недоодержаних державою внаслідок існування тіньової економіки в j -й галузі (для j -го виду продукції), грн.;

Φ – фактичний обсяг податкових надходжень від j -ї галузі (j -го виду продукції), грн.;

C – споживання продукції j -ї галузі (j -го виду продукції). Ця змінна може бути отримана в результаті обстеження домогосподарств або з матеріалів офіційної статистики в залежності від виду галузі (продукції), од;

B – обсяги випуску продукції j -ї галузі (j -го виду продукції). Ця змінна отримується з офіційних статистичних даних з урахуванням експортно-імпортних операцій, од..

Таким чином, з деякою імовірністю можна стверджувати, що обсяги податкових надходжень від тінізації не перевищують фактичні податкові надходження, скориговані на різницю $(C/B - 1)$ при $C > B$. Права частина рівняння характеризує подію з протилежного боку. Задаючи закон розподілу величини T , можна отримати її характеристики: середнє значення, дисперсію, які інтерпретуються для побудови довірчих інтервалів, що характеризують можливий розкид величини T відносно середнього рівня.

У третьому розділі - «Стратегічні напрями зниження рівня тінізації економіки на регіональному рівні» - за допомогою багатофакторного регресійного аналізу для визначення стратегічних напрямків детінізації виявлені сфери, які найбільше впливають на тінізацію суспільного виробництва регіонів. Для подолання тіньових процесів у суспільному виробництві Харківської області, в першу чергу потрібно звернути увагу на такий вид економічної діяльності як будівництво; в Донецької області - промисловість; для

Полтавської області найбільшу увагу заслуговує промисловість і транспорт та зв'язок (табл. 1).

Таблиця 1

Регресійні моделі визначення коефіцієнтів тінізації

Область	Регресійна модель	R^2 – коефіцієнт детермінації	Коефіцієнти тінізації
Харківська	$Y=7,16+0,08X_1+1,24X_3$	0,6723	Y - у суспільному виробництві; X1 - у сільському господарстві, X2 - у промисловості, X3 - у будівництві, X4 - у транспорті та зв'язку
Донецька	$Y=-23,38+0,22X_1+1,03X_2+0,38X_4$	0,9354	
Полтавська	$Y=28,15+0,32X_2+0,13X_4$	0,7474	

На адекватність моделей вказують отримані значення F - критеріїв $F(2,5)=5,82$, $F(3,4)=19,33$, $F(2,5)=7,4$ для моделей визначення коефіцієнтів тінізації Харківської, Донецької і Полтавської областей відповідно, які більші за табличні значення. Істотність впливу окремих факторів підтверджується значеннями критерію Стюдента.

Використовуючи метод прихованих змінних, дисертантом на основі власної моделі здійснена оцінка рівня тінізації Харківської області у сфері роздрібної торгівлі й ресторанного господарства.

Загальна модель оформлена згідно з вимогами до побудови й читання діаграми шляхів (рис.2).

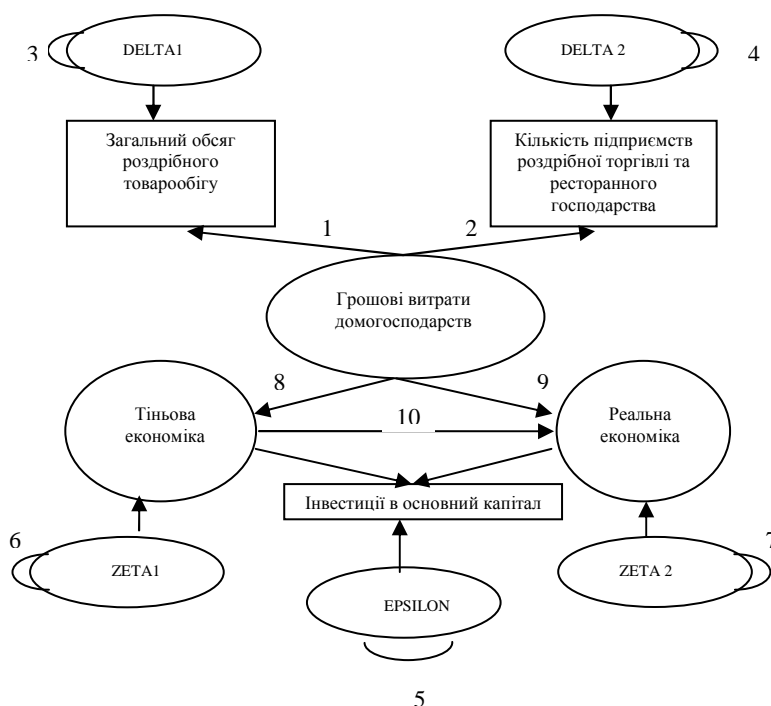

Рис.2. Модель економічних процесів у сфері торгівлі й ресторанного господарства

Формальне представлення моделі:

$$TE = a_8 * ГВД + ZETA1 + S; \quad (2)$$

$$PE = a_9 * ГВД + a_{10} * TE + ZETA2 + S; \quad (3)$$

де ГВД – грошові витрати домогосподарств,

TE, PE – тіньова й реальна економіка у сфері торгівлі та ресторанного господарства;

a_8, a_9, a_{10} – невідомі коефіцієнти;

ZETA1, ZETA2 – помилки, дисперсії яких є також вільними параметрами;

S – стандартна помилка;

EPSILON – основне ім'я для залишкових змінних при визначенні ендогенних змінних;

DELTA – основне ім'я для залишкових змінних при визначенні екзогенних змінних;

1,2,...10 – порядковий номер зв'язку.

Прихованими змінними моделі оцінки рівня тінізації в роздрібній торгівлі й ресторанному господарстві виступають тіньова економіка, реальна економіка й грошові витрати домогосподарств. Явні змінні і, відповідно, вхідні дані для побудови моделі наступні: загальний обсяг роздрібного товарообігу, включаючи ресторанне господарство, кількість підприємств роздрібно торгівлі й ресторанного господарства, інвестиції в основний капітал у сфері роздрібно торгівлі.

Встановлено, що рівень тінізації у сфері торгівлі й ресторанного господарства для Харківської області дещо перевищує результати загальноукраїнських підрахунків і складає приблизно 37%, а на формування тіньового сектора значно впливає не тільки сфера виробництва продукції і послуг, а й сфера їх реалізації.

У роботі також визначені прогностні оцінки коефіцієнтів тінізації в Харківському, Донецькому і Полтавському регіонах в суспільному виробництві, які мають тенденцію до зниження. Встановлено, що для прогнозування розвитку тіньових процесів у регіоні проаналізовані підходи лінійного і квадратичного представлення тренду не дають в повній мірі уявлення про розвиток процесів тінізації в регіонах. Відповідає тенденціям зміни динаміки рівня тінізації на регіональному рівні раціональна функція наступного вигляду:

$$K_T = (a + bt) / (1 + ct + dt^2), \quad (4)$$

де K_T - коефіцієнт тінізації;

t – змінна часу;

a,b,c,d – відповідні коефіцієнти.

У результаті аналізу отримані наступні рівняння в областях (табл.2).

Таблиця 2

Рациональні функції прогнозування коефіцієнтів тінізації

Область	Функція прогнозування	R^2 – коефіцієнт детермінації
Харківська	$K_T = (38,65 - 3,43t) / (1 - 0,16t + 0,01t^2)$	0,99
Донецька	$K_T = (32,76 + 1,33t) / (1 - 0,21t + 0,04t^2)$	0,99
Полтавська	$K_T = (-38,79 + 217,04t) / (1 + 2,97t + 0,28t^2)$	0,95

Результати прогнозування наведено на рис.3.

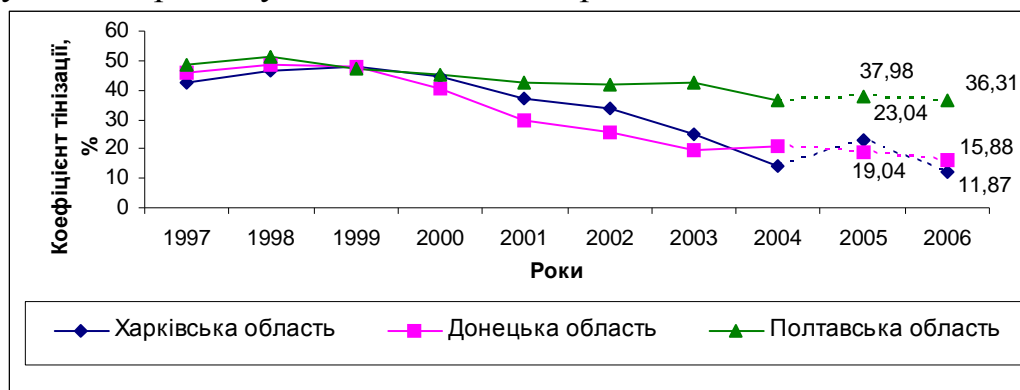

Рис.3. Динаміка зміни і прогнозні значення коефіцієнтів тінізації в суспільному виробництві регіонів

З метою розробки рекомендацій щодо детінізації економіки на регіональному рівні дисертантом проведений аналіз нормативно-правової бази. Доведено, що питанню зниження рівня тінізації регіонів не приділено достатньо уваги. У процесі дослідження встановлені шляхи, якими тіньова економіка проникає в господарське життя суб'єктів регіональної економічної системи, а саме: деформує податкову сферу регіону, що безпосередньо впливає на формування бюджетів як місцевих, так і державного; знижує ефективність регіональної економічної політики; негативно впливає на кредитно-грошову систему регіону; деформує структуру регіональної економіки через приховування дозволеної законом діяльності; знижує інвестиційну привабливість регіону, внаслідок чого обмежується можливість отримання зовнішніх інвестиційних ресурсів та ін.

Існуюча практика не передбачає збалансованого підходу до детінізації регіональних систем. Реалізація державної регіональної політики детінізації вимагає спеціального організаційно-економічного механізму, який би дозволив вирішити комплекс питань, пов'язаних з вибором напрямків, способів, методів і інструментів збалансованої детінізації регіонів.

Під організаційно-економічним механізмом збалансованої детінізації регіонів розуміється сукупність:

- суб'єктів регулювання даного механізму (державні й регіональні);

- економічних, правових, ресурсних, методичних елементів детінізації;
- об'єктів детінізації, на які впливають об'єктивні фактори соціально-економічного розвитку й суб'єктивні інтереси;
- регулюючих заходів, спрямованих на детінізацію.

Реалізацію організаційно-економічного механізму збалансованої детінізації регіонів пропонується здійснювати за алгоритмом, наведеним на рис.4.

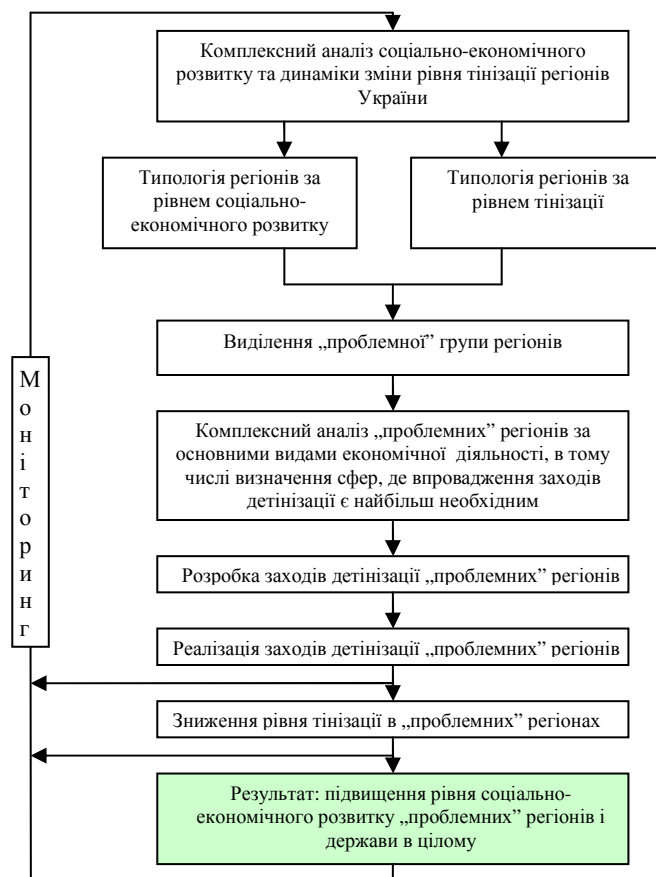

Рис. 4. Алгоритм організаційно-економічного механізму збалансованої детінізації регіонів

При цьому є важливим, що, по-перше, термін „проблемний” регіон введений в даний алгоритм навмисно, щоб запобігти вживанню терміну „депресивний” регіон, який не враховує впливу процесів тінізації. По-друге, комплексний аналіз передбачає також дослідження соціально-економічного розвитку кожного окремого регіону, що є необхідним для реалізації політики збалансованої детінізації регіонів.

Зважаючи на те, що головною особливістю зниження рівня тінізації в регіоні є обмеженість застосування законодавчих важелів впливу на економіку, в роботі запропоновано такий напрям детінізації економіки регіонів, який можна реалізувати шляхом створення єдиного регіонального центру боротьби з неформальною економікою, що буде підпорядкований загальнодержавному на базі Ради протидії злочинності та корупції при обласній державній

адміністрації. Визначено структуру й основні функції центру (законотворча, аналітично-дослідницька, прогнозна, організаційна, контрольна, інформаційна).

Для вдосконалення аналітичної роботи розроблена база даних з функцією інформаційного пошуку для завдання можливих ознак зв'язаності фізичних осіб і організацій на базі відносин родинного характеру. На основі інформаційно-логічних взаємозв'язків між об'єктами обліку (юридичними особами) в інформаційних масивах виявляються можливі корупційні схеми, що буде підставою для додаткових адресних перевірок контролюючими органами.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження спрямоване на розв'язання важливої економічної проблеми – визначення особливостей теоретико-методичних основ оцінки та прогнозування розвитку рівня тінізації економіки регіону. Одержані результати є основою обґрунтування стратегічних напрямків детінізації економіки.

На основі проведеного аналізу зроблені наступні висновки й пропозиції:

1. Відсутність єдності в розумінні категоріально-понятійного апарату при дослідженні тіньової економіки спонукала до вивчення основних підходів для визначення цього явища у зарубіжних і вітчизняних дослідників, результатом якого стало вдосконалення визначення поняття „неформальна економіка” і поняття „тіньова економіка” як структурного елемента „неформальної економіки”. Визначені суб'єкти тіньової економічної діяльності, якими можуть бути домогосподарства, які ведуть діяльність, спрямовану на ринкове виробництво; самозайняті особи; роботодавці й наймані працівники.

2. Для розуміння причин виникнення тіньових процесів та розробки на цій основі заходів з детінізації необхідно починати дослідження тіньових процесів з регіонального рівня. З метою оцінки рівня тінізації економіки в роботі обґрунтовано вибір методу сталих взаємозв'язків на основі споживання електроенергії, адаптованого до аналізу на регіональному рівні.

3. Здійснено класифікацію 24 областей України і АР Крим щодо загальноукраїнського рівня тінізації, а саме: регіони з низьким рівнем тінізації: Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Миколаївська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька області; регіони з середнім рівнем тінізації: АР Крим, Донецька, Закарпатська, Київська, Львівська, Одеська, Сумська, Харківська, Чернігівська області; регіони з високим рівнем тінізації: Дніпропетровська, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Рівненська, Хмельницька, Черкаська області. Порівняльна типологія спрямована на допомогу владним структурам у прийнятті рішень щодо господарського механізму управління територією.

4. На основі кореляційно-регресійного аналізу виявлені основні види економічної діяльності, рівень тінізації в яких найбільше впливає на тінізацію

суспільного виробництва в Харківському, Донецькому і Полтавському регіонах. Не зважаючи на тип групи регіонів, що досліджувались, провідне місце за впливом на рівень тінізації займає тінізація у промисловості. Це можна пояснити тим, що досліджувані регіони належать до групи тих, які займають провідне місце за обсягами промисловості в країні.

5. У дисертації запропонований імовірнісний підхід до розробленої автором моделі, за якою можна оцінити потенційний обсяг податкових надходжень від легалізації тіньової економіки в конкретній галузі чи за конкретним видом продукції. Сформована модель будується на показниках фактичного обсягу податкових надходжень, споживанні продукції й обсягів випуску продукції галузі (виду продукції).

6. Запропоновані методичні рекомендації для оцінки рівня тінізації у сфері роздрібної торгівлі й ресторанного господарства, на основі яких зроблений аналіз для Харківського регіону. Впровадження запропонованих методичних рекомендацій здійснюється за наступною схемою: якісна оцінка комплексу даних, що відображають діяльність економічних суб'єктів в обраній сфері; побудова схематичної моделі економічних процесів у сфері торгівлі й ресторанного господарства; кількісна оцінка параметрів моделі з використанням методу моделювання структурними рівняннями; інтерпретація результатів. Встановлено, що відсоток обсягу тіньових процесів у цій сфері за останні роки майже не змінився. Показано, що на формування тіньового сектора значно впливає не тільки сфера виробництва продукції та послуг, а й сфера їх реалізації.

7. У ситуації, що склалася, необхідним стає комплексний аналіз та прогноз еволюції розвитку тіньової економіки стосовно кожної регіональної системи. У дисертації виконано розрахунки прогнозних значень рівня тінізації для Харківської, Донецької і Полтавської областей за допомогою традиційних підходів, а також раціональної функції, що має вищу точність прогнозів. Доведено, що прогнозні значення коефіцієнтів тінізації в аналізованих регіонах мають тенденцію до зниження.

8. Розроблено організаційно-економічний механізм збалансованої детінізації регіонів і алгоритм його реалізації, який спрямований на підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів. Рекомендовано створення єдиного регіонального центру боротьби з неформальною економікою, який має бути підпорядкований загальнодержавному на базі Ради протидії злочинності та корупції при обласній державній адміністрації. Один з напрямків роботи центру - вдосконалення аналітичної роботи шляхом впровадження методик інформаційного пошуку, для чого розроблений проект бази даних з функцією інформаційного пошуку.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані в роботі Міністерства економіки, обласних державних адміністрацій, головних управлінь статистики в областях і податкових адміністраціях всіх рівнів з

метою підвищення ефективності проведення заходів спрямованих на зниження рівня тінізації економіки в регіонах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

особисті

1. Мушинська Н.Ю. Деякі теоретичні аспекти проблеми тінізації економіки // Коммунальное хозяйство городов: Науч.-техн. сб. Вып. 61. - Харків: Техніка, 2005. – С. 258 – 262.

2. Мушинська Н.Ю. Прояви тінізації в системі прямих продажів в Україні// Галицький економічний вісник: Науковий журнал. - Тернопіль, 2005. №3. - С.55-61.

3. Мушинська Н.Ю. Впровадження оцінки рівня тінізації економіки на регіональному рівні // Коммунальное хозяйство городов: Науч. - техн. сб. Вып. 70. – Х.: Техніка, 2006. – С.61-66.

4. Мушинська Н.Ю. Вдосконалення оцінки рівня тінізації на основі методу сталих взаємозв'язків // Право та безпека: Науковий журнал. – Харків: 2006. №1.Т.5. – С.180-183.

5. Мушинська Н.Ю. Розробка заходів детінізації економіки регіону // Збірник наукових робіт „Управління розвитком”. – Харків: Вид.ХНЕУ. - 2006. - №5. – С.38-39.

у співавторстві

6. Іващенко П.О., Мушинська Н.Ю. Методичний підхід до визначення коефіцієнта тінізації в роздрібній торгівлі та ресторанному господарстві Харківської області // “Економіка: проблеми теорії та практики”: Збірник наукових праць. Вип. 217, Т.2. - Дніпропетровськ, 2006. – С.336-341. (*Особистий внесок здобувача: розробка методичного підходу до визначення коефіцієнта тінізації в роздрібній торгівлі й ресторанному господарстві*).

Додаткові публікації, матеріали конференцій:

особисті

7. Мушинская Н.Ю. Анализ и оценка теневое сектора в Украине // Материалы XXXI научно-тенической конференции преподавателей, аспирантов и сотрудников Харьковской государственной академии городского хозяйства. Программа и тезисы докладов. Часть 3. - Харків: 2004.- С. – 38-39.

8. Мушинская Н.Ю. Проблемы оценки масштабов теневой экономической деятельности на региональном уровне // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення”.– Харків: Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2004. – С. 126-127.

9. Мушинська Н.Ю. Пільговий інвестиційний режим – шлях до економічного розвитку чи можливість для зловживання? // Актуальні проблеми

сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – С. 230-231.

10. Мущинська Н.Ю. Проблема тінізації малого підприємництва в системі багаторівневого маркетингу // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції „Проблеми розвитку економіки і підприємництва в Україні в контексті міжнародних інтеграційних процесів”. – Тернопіль, 2005.– С.72-73.

11. Мущинська Н.Ю. Моделювання впливу тіньової економіки на обсяги податкових надходжень //Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції „Сучасні моделі і методи прогнозування соціально-економічних процесів”. –К.: 2006. – С.123-125.

12. Мущинська Н.Ю. Обґрунтування необхідності врахування поправок офіційної статистики в оцінці рівня тінізації економіки // Матеріали науково-практичної конференції „Шлях України до економічної безпеки”. - Харків: 2006. – С.55-56.

13. Мущинська Н.Ю. Типологія регіонів за рівнем тінізації та прогнозування розвитку тіньових процесів // Український науково-практичний журнал „Регіон: стратегія та пріоритети”. – Харків: 2007. – С.73-78.

у співавторстві

14. Іващенко П.О., Мущинська Н.Ю. Прогнозування рівня тінізації на короткотермінові періоди для Харківського регіону // Матеріали науково-практичної конференції «Економічна безпека держави: стан, проблеми, напрямки зміцнення». Харків: 2006. – С.181-185. (*Особистий внесок здобувача: аналіз і обґрунтування вибору прогнозної функції*).

АНОТАЦІЯ

Мущинська Н. Ю. Регіональні особливості зниження рівня тінізації економіки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Харківська національна академія міського господарства, Харків, 2008.

Дисертація присвячена розв’язанню актуальних наукових проблем, що стосуються визначення регіональних особливостей зниження рівня тінізації. Розглянуті різні методи й підходи до оцінки обсягів тіньової економіки. У роботі на основі проведеної оцінки методом сталих взаємозв’язків, адаптованим до аналізу регіональних систем, запропонована класифікація регіонів України по відношенню до загальноукраїнського рівня тінізації. Виконано аналіз впливу коефіцієнтів тінізації за основними видами економічної діяльності на тінізацію виробництва в окремих регіонах. Запропонована модель, за допомогою якої можна оцінити потенційний обсяг податкових надходжень від легалізації тіньової економіки в конкретній галузі

чи за конкретним видом продукції. Запропонована методика оцінки рівня тінізації шляхом моделювання структурними рівняннями у сфері роздрібної торгівлі й ресторанного господарства, на основі якої зроблений аналіз для Харківського регіону. Розраховані короткострокові прогнози розвитку процесів тінізації для Харківської, Донецької і Полтавської областей. Розроблено організаційно-економічний механізм збалансованої детінізації регіонів і алгоритм його реалізації. Рекомендовано створення єдиного регіонального центру боротьби з неформальною економікою. Для вдосконалення аналітичної роботи розроблена база даних з функцією інформаційного пошуку.

Ключові слова: неформальна економіка, тіньова економіка, регіон, рівень тінізації, детінізація, метод сталих взаємозв'язків, моделювання структурними рівняннями.

АНОТАЦІЯ

Мушинская Н.Ю. Региональные особенности снижения уровня тенизации экономики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05. – развитие производительных сил и региональная экономика. Харьковская национальная академия городского хозяйства, Харьков, 2008.

Диссертация посвящена решению актуальных научных проблем, связанных с определением региональных особенностей снижения уровня тенизации экономики.

За последние годы в Украине наметились пути экономической стабилизации, однако проблема тенизации экономики не решена до конца, особенно мало исследований по данной проблеме в региональных системах. В этой связи в качестве аналитической информации для принятия управленческих решений в вопросах регионального и государственного социально-экономического развития предложена классификация 24 областей Украины и АР Крым по признаку отношения к общеукраинскому уровню тенизации. Проведен анализ распределения регионов различных классификационных групп по территории Украины. Выявлено, что нельзя четко разделить территорию Украины на зоны с различным уровнем тенизации.

На основе корреляционно-регрессионного анализа влияния коэффициентов тенизации по основным видам экономической деятельности на коэффициент тенизации в общественном производстве в Харьковском, Донецком и Полтавском регионах выявлено значительное влияние коэффициента тенизации в промышленности. Это объясняется тем, что данные регионы принадлежат к числу тех, которые занимают ведущее место по объемам промышленности в стране.

Предложена модель оценки потенциального объема налоговых поступлений от легализации теневой экономики в конкретной отрасли или по конкретному виду продукции в регионе на основе официальных статистических данных и результатов обследования домохозяйств.

Предложена авторская методика оценки уровня тенизации в сфере розничной торговли и ресторанного хозяйства, которая базируется на методе моделирования структурными уравнениями. На основе данной методики проведен анализ ситуации в Харьковском регионе, который показал стабильность уровня тенизации. Также сделан вывод о значительном влиянии сферы реализации продукции и услуг на формирование теневого сектора в регионе.

Осуществлен краткосрочный прогноз уровня тенизации по основным видам экономической деятельности для Харьковского, Донецкого и Полтавского регионов. Установлена общая тенденция к снижению уровня тенизации. Обосновано применение рациональной функции для данного вида прогнозов.

Показано, что в нормативно-правовой базе Украины, направленной на детенизацию экономики не уделено должного внимания роли регионов в этом процессе. В связи с этим разработан экономико-организационный механизм сбалансированной детенизации экономики региона и алгоритм его реализации. Предложено создание единого регионального центра борьбы с неформальной экономикой, разработаны его функции. В качестве одного из элементов качественной аналитической работы рекомендовано внедрение базы данных с функцией информационного поиска.

Рекомендации по детенизации разработаны как для региональных, так и общегосударственных органов управления, поскольку полномочия региональной власти в этом вопросе довольно ограничены.

Ключевые слова: неформальная экономика, теневая экономика, регион, уровень тенизации, детенизация, метод устойчивых взаимосвязей, моделирование структурными уравнениями.

ANNOTATION

Mushchynska N.Yur. Regional Features of Reduction Shadow Economy's Level. - Manuscript.

The thesis for the Degree of Candidate of Economical Sciences (Ph.D. in Economics), specialty 08.00.05 Development of Productive Forces and Regional Economy. Kharkiv National Municipal Academy, Kharkiv, 2008.

The thesis is devoted to solving actual scientific tasks connected with the elucidation of regional features of declining shadow economy's level. The different methods to estimate the shadow economy have been treated. In the work on the base of the physical input method which was adapted to the regional system's analysis the

classification of Ukrainian regions has been specified. The classification identifies the type of the region concerning the size of the shadow economy of the state. The analysis with the aim to clarify the impact of the shadow economy's levels in the main spheres of economy which have influences on the shadow economy's level in production for the certain regions was made. The model to estimate the potential size of the tax income as a result of regulation of the shadow economy in a particular area or a particular type of products has been put forward. The techniques on the base of structural equation approach have been developed in order to assess the size of the retail trade and restaurant service of the Kharkiv region. Short-term forecast of the shading process development in Kharkiv, Doneck, Poltava regions has been provided. The organization and economical mechanism of deshadowing was proposed. The organization of the regional center to regulate the informal economy has been recommended. The data base with the function of informational search to improve the analytical work was proposed.

Key words: informal economy, shadow economy, region, shadow economy's level, deshadowing, physical input method, structural equation approach.

Мущинська Наталя Юріївна

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ

Спеціальність 08.00.05 - розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Відповідальний за випуск

д.т.н., проф. Торкатюк В.І.

Підп. до друку 24.03.2008	Формат 60*84 1/16	Папір офісний
Друк на ризографі	Умовн.-др. арк. 0,9	
Замовл. №	Тираж 100 прим.	Безкоштовно
61002, Харків, ХНАМГ, вул.. Революції, 12.		
Сектор оперативної поліграфії ІОЦ ХНАМГ		
61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12		